

DANA DİLİ TERİMİ VE CÖNK ARAŞTIRMACILARININ KARŞILAŞTIĞI BAZI PROBLEMLER

The Term “Dana Dili” And Some Issues That The Cönk (Junk) Researchers Encount

Doç. Dr. Hamiye DURAN*

Pürdür güher-i pāk ile mecmûa-i Bâki
Deryâ dil-i dâîdâr ana sine sefine

ÖZ

Türk yazı geleneği içinde önemli bir yere sahip olan ve cönk adı verilen defterler, kendine özgü biçim ve muhtevalarıyla Türk kültür mirasının mühim eserleri arasında yer alırlar. Özellikle de sözlü kültürün yazılı belgeleri olan, hatta ilk derleme örnekleri de diyebileceğimiz cönkler, içinde olduğu toplumun bilgi ve değerler dünyasına ait önemli belgeler sunar. Bu çalışmanın ilk kısmında, cöngün halk arasındaki adı olan dana dili terimi ile ilgili bilgi verilmiş daha sonra da cönk çalışmaları sırasında karşılaşılan bazı meseleler üzerinde durulmuştur. Cönk, dana dili, sığır dili gibi adlarla şöhret bulmuş bu elyazması eserler, biçim ve içerik bakımından, kendine has hususiyetleri olan defterlerdir. Romantik bir bakış açısıyla dana dili/sığır dili adlandırmasını basit ve kaba bulan araştırmacılar, Türkçe olan bu kelimeyi Farsça dâîdâ dil olarak okumayı tercih etmektedirler. Tarafımızdan bu okumanın bir benzetme unsuru olarak kullanılması benimsemiş ve kendisine benzetilen şeyin ad olması noktasından hareketle bu terimin Türkçe olarak dana dili okunması gerektiği savunulmuştur. Çalışmanın ağırlık noktasını cönk çalışmaları sırasında karşılaşılan bazı meseleler oluşturmaktadır. Bunlar, cönklerin elde edilmesi, kurumlara ulaşanlarının kayıt altına alınması ve kataloglanması ile cönklerin kendilerinden doğan meseleler ana başlıkları altında ele alınmıştır. Bu kısımda cönklerin kütüphanelere, araştırma merkezlerine ve kurumlara kazandırılma yollarının araştırılarak bunun gerçekleştirilmesi; bu kıymetli eserlerin kendilerine has bir biçim ve muhteva özelliği olduğu gerçeğinden hareketle cönk başlığı altında doğru yerde kayıt altına alınması ve kataloglanması; muhtevanın doğru olarak belirlenmesi; cöngün dijital ortama aktarılmadan önce gözden geçirilerek, tam ve doğru bir biçimde kayda alınması; kayıt kalitesinin, eserin orijinalini görme gereğinin azaltılması için yüksek tutulması, zaten çok az okuyucusu olan bu eserlere ulaşma kolaylığı sağlanması gibi hususlar tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Cönk, dana dili, yazı geleneği, kataloglama, kayıt, imlâ.

ABSTRACT

The notebooks that are called “cönk” (junk) hold an important place within Turkish writing tradition; with their unique and distinctive form and content, they are among important works of Turkish cultural heritage. Cöinks are especially important documents of the society in which they are formed, as they are the written records of the oral literature and can even be considered the first examples of compilations. In the first part of this article, “dana dili” (calf tongue), the name of cöinks in folk speech, was explained and subsequently, several issues which are encountered in cönk research was examined. These handwritten manuscripts that are known by the names “cönk, dana dili (calf tongue), sığır dili (cattle tongue)” have some peculiarities. Some researchers, from a romantic point of view, find the names “calf tongue/cattle tongue” to be simple and vulgar and prefer to perceive the Turkish word “dana (calf)” as the Persian word “dâîdâ (wise, learned)”. While we agree that “dâîdâ dili” can be used as a metaphor, we emphasize that the true meaning of the term is “dana dili (calf tongue)”. The main focus of this study is the issues that are encountered in cönk research. These are addressed under the following main topics, recovery of the cöinks, registering and cataloging of the cöinks that reach the institutions and the issues that arise from cönk itself. The issues discussed in this part were, the recovery of the cöinks through various methods and their delivery to libraries, research centers and various other institutions; the proper registration of these precious works under “cönk” title as they have unique and distinctive form and content properties; full and thorough review of the cönk before it is converted into a digital format; high quality digital conversion so as to minimize the necessity to see the original work; ensuring easier access to these works that already has very few readers.

Key Words

Cönk, calf tongue, writing tradition, cataloging, registration, spelling.

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara/ Türkiye, hamkiye@gazi.edu.tr.

Kendine özgü biçim ve muhtevalarıyla Türk kültür mirasının mühim eserleri arasında yer alan cönk adı verilen defterler, Türk yazı geleneği içinde önemli bir yere sahiptirler. Sözlü kültürün yazılı belgeleri, hatta ilk derleme örnekleri de diyebileceğimiz cönkler, içinde olduğu toplumun bilgi ve değerler dünyasına ait önemli bilgi ve belgeler sunar.

Son yıllarda önemine binaen cönklerle ilgili çalışmaların sayısı artmaya başlamış, cönklerin Türk kültür tarihindeki yeri, halkbilim araştırmalarındaki önemi, muhteva ve biçim özellikleriyle birlikte nasıl kullanılacağı gibi konularda araştırmacılara yol gösterici teorik çalışmalar yapılmış, yapılmaya devam edilmektedir. Bunun yanında araştırmacıların alanlarıyla ilgili olmak üzere çeşitli cönkler üzerinde kitap veya tez olarak inceleme ve yayımlar da gerçekleştirilmektedir.

Söz konusu inceleme ve yayımlarda genellikle, cönklerin yeni yazıya aktarımına öncelik verilmiş veya tanınmamış şairlerin şiirlerinin cönkler aracılığıyla tanıtılması şeklinde çalışmalar yapılmıştır (Cönk hakkındaki bu çalışmalar için bkz. Yıldırım 2013; Duran 2011; Erdal 2013). Duran Yıldırım'ın çalışması, " 'cönk' adlı defterlerin kültürümüze ne zamandan beri girdiği, hangi değişimleri geçirip son hüviyetini kazandığı hususunda da kimi tespit ve düşünceleri" havi olması sebebiyle söz konusu çalışmalar-dan ayrılmaktadır.

Bu çalışmanın hedefi cönk tanım ve tasnifi veya cönklerle ilgili olarak

yapılan çalışmalar değildir. Maksudumuz gelenek içinde varlık göstererek kendi geleneğini oluşturmuş ve cari olduğu dönemlerde kültürel bir kıymet hâline gelmiş bu eserlerin, günümüz dünyasında tespit edebildiğimiz bazı problemlerine değinmektir. Ancak cönk adı verilen bu defterlerin gelenekle ilgisini vurgulamak üzere birkaç hususa değinmek isteriz.

Sözlü gelenek içinde oluşan ürünlerin zamanın belli bir noktasında yazıya aktarılmak suretiyle kalıcı bir hâle gelmesini sağlayan bu eserler, daha ziyade içinde vücut buldukları topluma ait bilgi, duygu, düşünce ve zevki yansıtır; aynı zamanda o toplumun inanç ve değerler dünyası hakkında da mühim bilgiler sunar. Cönkler sayesinde edebiyat tarihi belgelerine yansımamış pek çok şair, şiir ve türler de gün yüzüne çıkmaktadır.

Cönklerin en bariz özelliği, sahiplerinin kim olduğunun bilinmeyişi ve belli bir sisteminin ve şeklinin olmayışıdır. Hangi cöngü açarsak açalım neyle karşılaşacağımız belli değildir. Yukarıda da değindiğimiz gibi sadece derleme defteri olarak yazılmış olabileceği gibi adı duyulmamış bir şairin şiirlerini havi müellif hattı bir defter de olabilir. Daha ziyade yeterli eğitim almamış okur-yazarlar tarafından kaleme alındıkları için çeşitli imlâ problemleri yüzünden okunması hayli müşkül olan ve bu sebepten yeterince ilgi görmeyen bu eserler, aslında bir folklor hazinesi hüviyeti taşırlar.

Cönk, çeşitli sözlük ve ansiklopedilerde aşağı yukarı benzer şekilde tarif edilmektedir. "Halk şairlerinin

müstakil şeklinde uzunlamasına ciltlenmiş olan şiir mecmualarına verilen addır (Pakalın 1946: 303). 1.Seçilmiş halk şiiri örneklerini içine alan, uzunlamasına açılan el yazması mecmua. 2. yelkenli gemi (Kâmûs-ı Türkî, Şemseddin Sâmî); 1.Büyük yelkenli gemi 2.Saz şairlerinin kendilerinin veya başkalarının şiirlerini derledikleri uzunlamasına açılan, deri kaplı defter (Türkçe sözlük) gibi (Duran 2012:77).

Orhan Şaik Gökyay cönk teriminin, yabancı ve Türkçe sözlükler ile ansiklopedilerden hareketle pek çok manalara geldiğini açıkladıktan sonra “ Halk, gezici halk şairlerinin uğraklarında söyledikleri türküleri, koşmaları, destanları, fıkraları, hatta hikâyeleri, çok kez aklında tutabildiği kadarıyla, eksik, ya da yanlış, kâğıda geçirmiş; maniler, bilmecelerle doldurmuş; kendi hayatıyla ilgili ve kendince gerekli birtakım hastalıkların, türlü yollardan tedavilerini, reçeteleri, duaları, büyüleri, tılsımları, özel hayatına ait notları ve daha nice benzerlerini ve benzemezlerini bu kâğıtlara yazmıştır. Böylece sayısız ve birbirinden çok farklı cönkler meydana gelmiştir.” demektedir (Gökyay 1984:117). Cönkler, hem onu vücuda getiren kişi veya kişilerin kültür seviyesini, zevk ve alakalarını hem de döneminin genel okuyucu zevkini bize aktarmaktadır.

Dursun Yıldırım, meseleye daha ziyade gelenek açısından bakmış, “El yazması Bir Kitap Türü: Cönk/cöng adlı eserinde “Türkler, yazı, kâğıt bitik” gibi konulara tafsilatlı bir şekilde değindikten sonra, Türk yazı geleneği içinde cönkler üzerinde geniş bir çalış-

ma gerçekleştirmiştir. Cöngün esnek medeniyet mimarimiz içinde yaratılmış kendine özgü bir tür, bir yaratı olduğundan bahisle “cöng kendine özgü muhitleri, yaşama alanları, kendi tarihi içinde geçirdiği bir macerası olan bir yaratıdır. Kendi çevresini olduğu kadar, farklı çevreleri de etkilediği şüphesizdir” diyerek cöngün gelenekli bir defter/kitap olduğuna vurgu yapmıştır. Türk yazı geleneği ve buna bağlı ürünleri de kapsayan çalışmada, bu kitap/defterlerin ilk biçimleri hakkında da bilgi verilmiş işlevlerine göre değişik adlarla ifade edildiği belirtilmiştir. İki tahta arasında konulan yapraklardan oluşan, 7x15-25x75cm arasında muhtelif boyutlara sahip bu defterler, işi bittiğinde bir ya da iki delik açılıp ipe bağlanarak muhafaza ediliyorlardı (2013: 15). Bu defterlerin sonraki yüzyıllarda sığır dili/dana dili tabir edilen defterlerin ilk örnekleri olabileceği ihtimali üzerinde duran bu çalışmada, Türklerin ilk defter ve kitapları ile şekil bakımından benzerliği sebebiyle (2013:14) cöngün yazılı gelenek içinde 15.yy veya öncesinde tekrar gündeme gelmiş olabileceği vurgulanmaktadır. Belki daha da önemlisi bu kelimenin Türkçe olabileceği ihtimali, bu çalışmada dile getirilmiştir. Yıldırım, kesin kanıtlara dayanmasa da cönk kelimesinin Çiğil Türkçesinde kutu ve çömçe anlamına gelen “Çöngek” kelimesinin muhtelif ağızlardaki şekli olma ihtimalinin –biz de aynı görüşteyiz- göz ardı edilemeyeceği görüşündedir. Dolayısıyla hem kutu gibi olan Çin gemisi hem de Türklerin kullandığı ilk defterler adını, bu

kutu anlamı taşıyan “çöngék” sözcüğünden almış olabilir. İki tahta levha arasında, levhayla aynı genişlikte olan kâğıtların toplanıp kutu gibi saklanması, bu defterlere benzetme yoluyla ad olmuş olabilir (2013:16).

Özellikle Gökyay’ın “Cönkler Üzerine” ve Dursun Yıldırım’ın “El yazması Bir Kitap Türü: Cönk” adlı muhtevalı çalışması konuyla ilgili önemli bilgileri havidir. Konuyla ilgili geniş bilgi için söz konusu eserlere bakılabilir.

Biz cöngé, yine benzetme /anıştırma yoluyla ad olmuş dana dili/sığır dili terimi üzerinde durarak, meseleyi daha belirgin hâle getirmek isteriz.

Sığır dili, dana dili, keştî, seffine-i kârî, supara, beyaz-ı buzurg bazen mecmua gibi adlar alan cöngün asıl anlamı “gemi”dir. Ancak terim olarak “içinde çeşitli şiir ve bilgilerin bulunduğu mecmu’a, defter” anlamında kullanılmaktadır (Gökyay, 1984:108; Özen, 1992: 10; Cumbur, 2002: 3).

Gökyay, halk arasında bu cönklere şekillerinden dolayı dana dili dendiğini, Farsça dâna şeklinde açıklanmasının doğru olmadığını, hatta sığır dili olarak adlandırılmasının bu bilgiyi desteklediğini söyler (Gökyay 1984:117). Sığır dili tabirini, dana dili tabirine destekleyici olarak gösteren Gökyay, konuya bunun dışında bir açıklama getirmez.

Genellikle nesnenin adının benzetildiği şeyin adı olduğu hususu herkesçe malumdur. Ancak aşağıdaki resimden de anlaşılacağı üzere bu ad yalnızca cöngün ince uzun bir defter olması ile ilgili değildir. Prof. Dr. İsmet Çetin’in koleksiyonundan elde

ettiğimiz bir cönk, halk arasında bu defterlerin dana dili olarak adlandırılması hususunu anlamamızda bize yardımcı olmuştur. Cönklere dana dili ve sığır dili adının verilmesi kanaatimizce cöngün içindeki ince parşomen kağıdı ve onun çağrışımı ile ilgili olmalıdır.

Bu cümleden olarak, cönklerin elyazması defterler olması hasebiyle yazı (hat) geleneği içinde kullanılan malzemelerin bizi ilgilendiren kısmından biraz bahsetmek gerekecektir.

Yazı sanatında kullanılan kamış kalemlerin ıslahı, mürekkebin ve kâğıdın istenilen vasıfta hazırlanması uzun tecrübe ve bilgi işidir. Kullanılan kamış kalem çeşitleri, kalemdân (kubur, kalemlik), divit, kalemtıraş, maktâ (kalem kesilen âlet), silgiler ve kâğıt yazı sanatının ihtiyaç duyduğu malzemelerdir.

Biz burada sadece konumuzla ilgili olarak kâğıt ve silme tekniklerine biraz değinmek istiyoruz. Diğerleri ihtisas sahipleri için gereklidir.

Harîr-i Semerkandî, Sultan Semerkandî, Hindî, Âdilşâhî gibi üretildiği yerin adıyla anılan kâğıtların en meşhuru Semerkandî’dir. Bu kâğıtlar, kalemgîr olması yani yazı yazılırken kalemin kâğıda takılmaması için istenilen renge boyandıktan sonra âharlanır ve pürüzleri gidermek ve aharı iyice yedirmek üzere mührelenir. Ahar aynı zamanda yazı esnasında oluşabilecek hataların düzeltilmesi sırasında ortaya çıkan silintinin belli olmaması için de yardımcı olur. Yumurta akı ve nişasta ile hazırlanır (Serin 1982:89-100). (Gökyay 1984:113). Bazen aharlı bazen aharsız kâğıtlara

is mürekkebiyle yazılan bu yazılar, yanlış yazıldığında silmek zarureti doğmaktadır. Bu durum, eğer kâğıt âharlı ise yalayarak (Mürekkep yalamak deyiminin sebebi olan mürekkep.) ya da kirpi okunun ucuna sarılan pamuklar ile; şayet kâğıda mürekkep akmış ise önce silinip sonra leke, ince bıçak şeklindeki aletlerle kazınıp, tekrar mührelenerek bertaraf edilir. Ancak cönklerde kullanılan kâğıtlar hem iyi kalite olmadığı hem de aharsız olduğu için kaliteli bir yazıdan bahsedilemez. Aharlı cönklerin sayısı -en azından şimdilik- bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıdadır. Cönklerde kâğıt aharsız ise yapılan yanlışlar ya üzeri çizilmek ya da emici toz veya kâğıtlar kullanılmak suretiyle düzeltilmektedir. Her ne kadar kaynaklarda benzer bir uygulamaya rastlamasak da örnek cönkte görüldüğü gibi bütün olarak dil formunda görünen bu emici kâğıtların, birer kullanımlık olarak düzenlenmiş olduğu fikrini taşımaktayız Cönk içinde bulunan bu emici kâğıtlar, muhtemeldir ki ya kullanılmak suretiyle tüketilmiş olmalı ya da tahrip edilmiş olmasından dolayı hali hazırda bulunmamaktadır. Bu da ismin kaynağı hakkında fikir sahibi olmamızı güçleştirmiştir. Fotoğrafta görüldüğü gibi bu aparat, uzunlamasına açılan cöngün içinde “açılmış ağzın içindeki dil” gibi görünmektedir. Biz dana dili/sığır dili tabirinin sadece cöngün uzunlamasına olan şekli ile alakalı olmadığı, örnekte görüldüğü gibi içinde yer alan ve formu dil şeklinde olan bu kâğıtla alakalı olduğu görüşündeyiz.

Dana ve sığır gibi kelimelerin bu

eserlere ad olarak verilmesini yakıştıramayan bazı araştırmacılar, kelimenin kökenini Farsçada aramayı tercih etmişlerdir.

Dil-i dâna terkibi çoğu şairin teviriyeli olarak kullandığı Farsça bir kelime grubudur. Aşağıdaki beyitlerde de görüleceği gibi şairler mecmua ile ilgili olarak çeşitli söz oyunlarına başvururlar. Beyitin ikinci mısraındaki Farsça dil-i dâna terkibi gönül olarak kullanılmış olup, Türkçe dana dili/sığır dili ifadesini çağrıştırır ki bu da mecmuanın diğer bir adıdır. Sefine kelimesi de sefine-i evliyâ gibi terkipler içerisinde mecmua manasına gelir: Beyitlerden de anlaşılacağı üzere dil-i dâna, sefine, mecmua, benzetme yoluyla aynı şiirde birlikte kullanılmış, tenasüp sanatı yapılmıştır. İkinci dizedeki sine kelimesi, cönklerin göğüs içinde muhafaza edildiğine işaret gibidir.

Pürdür güher-i pâk ile mecmûa-i Bâkî

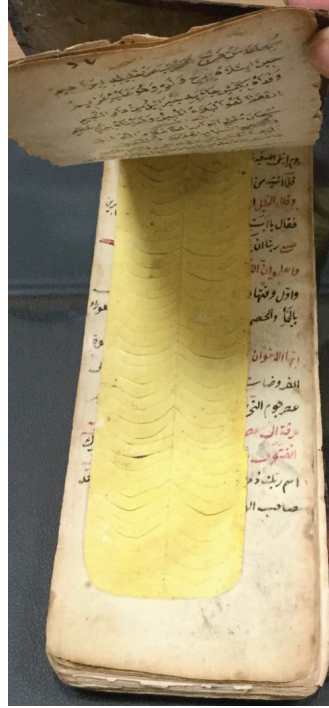
Deryâ dil-i dâna'dır ana sine sefine (Bâkî G 427/5)

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin beytinde de aynı kelimeler benzer şekilde kullanılmıştır:

Dil-i dâna'ya sundum sözlerim mecmûasın Âlî

Sefinem tut ki bir deryâ-yı bî-pâyâna taşырдым (Âlî G 852/8, Çeltik 2013:21)

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere genelde cönk adıyla tanınan bu eserlere halktan kişiler tarafından benzetme yoluyla dana/ sığır dili adının verildiği kesin görülmektedir.

Prof. Dr. İsmet Çetin'in koleksiyonundan fotoğrafladığımız bir cönk.

İçinde olduğu toplumun kendi bilgi, değer ve yargıları, sözlü geleneğin “tespit tutanakları” diyebileceğimiz bu eserlerde muhafaza edilmiş, kaynak olarak da bunlardan faydalanılmıştır. Araştırmacılara kaynak sağlanması, anlaşılması güç konuların açıklanmasına yardımcı olması, bazı tarihî konulara ışık tutması için - ki cönkler aynı zamanda sosyal tarih kitapları gibidir- eski yazı olan bu eserlerin ehilleri tarafından yeni yazıya aktarılması elzem görülmektedir. Ancak cönklerle ilgilenen araştırmacıları, birtakım zorluklar beklemektedir. Bu zorluklardan bazıları şunlardır:

Cönklerin elde edilmesi meselesi

Arap harfleri ile yazılan, imlâsı bozuk ve aşağıdan yukarı açılan bu eserlerin çoğu baba yadigârı olarak şahısların ellerinde bulunmakta, az sayıda cönk, kütüphanelere ve araştırma merkezi gibi kurumlara intikal etmektedir. Buna karşılık bazı meraklı araştırmacıların ellerinde yüzlerce cönk olduğu da herkesin malumudur. Cönk koleksiyoncuları olarak niteleyebileceğimiz bu kişilerin ellerindeki bu eserler, tıpkı tarihin karanlıklarında kaybolmuş diğer eserler gibi gün yüzüne çıkmayı beklemektedirler. Bu şahısların çoğu, eski yazı da bildikleri için elyazması bu eserleri kendileri değerlendirmek istemektedirler. Bu istek tabii karşılanabilir ancak, kabul edilmelidir ki bir insan ömrü, bu türden yüzlerce eseri değerlendirebilecek kadar uzun değildir. Bu iş, takım çalışması gerektirir. Ömür yetmediği zaman da bu eserler, gelini ölmüş çeyiz sandığı gibi kapanın elinde kalacaktır. Şüphesiz hem maddi hem de manevi değeri olan bu eserleri elde etmek, aile hatırası diye fertlerin elinde bulundurdukları cönkleri elde etmek-

ten daha zordur. Elde edilemeyen bu eserlerle ilgili genel bir değerlendirme yapılamaz. Cönkleri kütüphanelere kazandırmanın yolu ya bedel karşılığı ya da hibedir. Hibe için ise insanların özendirilmesi gerekir. Çeşitli sloganlar belirlenerek bu sağlanabilir.

“Sizin için önem arz eden bu ata yadigârı eserler” şüphesiz Türk milleti için de önem arz etmektedir.

Bir başka yol da ister şahısların ister koleksiyonerlerin ellerindeki bu eserlerin asılları kendilerinde kalmak kaydıyla, fotokopilerini veya dijital ortamlardaki kopyalarını araştırmacılarla paylaşmalarını istemektir. Bu tür uygulamaların -az sayıda da olsa- varlığını bilmekteyiz. Bazı şahısların ellerindeki eserlerin kopyalarını araştırmacıların hizmetine sunmak üzere çeşitli kurum veya kuruluşlara verdiği görülmektedir. Bizim yayımladığımız “Alevilik- Bektaşilik Muhtevalı Bir Cönk” adlı çalışma bu yolla Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Kütüphanesine 1954 künye ile kazandırılmış bir cönktür (2012: 77). Dijital ortama aktarılan ve belli merkezlerde toplanılan bu cönkler, Millî Kütüphanede olduğu gibi tanıtım fişleri hazırlandıktan sonra kataloglanarak araştırmacıların hizmetine sunulabilir.

Cönklerin kayıt altına alınması ve saklanması meselesi

İster bağış ve satın alma ister fotokopilerinin dijital ortama kaydı yoluyla, kütüphanelere çeşitli araştırma merkezlerine ve kurumlara kazandırılmış cönklerle ilgili pek çok problem bulunmaktadır.

Bu cümleden olarak üzerinde durulması gereken asıl mesele, cönk ve mecmuların tasnifi ve fişlenmesi meselesidir. Şu ya da bu şekilde kütüphanelere ulaşan bu elyazması kitaplar,

“elyazması” ortak paydasından hareketle genellikle birbirinin yerine fişlenebilmektedir. Esasen, cönklerin ve muhteva yönünden bunlara benzeyen fakat, biçim yönünden diğer kitaplardan farklı olmayan yazmaların genel adı mecmuadır. Kütüphanelerdeki yazmalar arasında cönkler, esas itibariyle birer mecmua olarak değerlendirildikleri için mecmûa-i eş’ar adıyla fişlenmekte, gerek görülürse fişin bir köşesine “cönktür” kaydı düşülmektedir (Koz 1977: 83). Her şeyin toplandığı defter tanımı o cönkleri mecmua yapmaz. Onlara hususi adlar kazandıran ve birbirinden ayıran, yükledikleri işlevler, taşıdıkları içerik malzemeleri, gösterdikleri hususilikler veya umumiliklerdir. Bu bağlamda “cönk” adı verilen ve böyle şöhret kazanmış elyazması eserler elbette kendi özelliği ile tanınmış bir hususi defter türüdür. Bunlar kesimleri ve biçimleri ile de diğer defterlerden farklıdır (Yıldırım 2013:21). Defterleri divan, mecmua, tezkire, cönk ve benzeri bir kitap türüne dönüştüren biçim, içerik ve kullanılan malzemelerin hususiyetleridir.

Biçim ve içerik olarak farklı olan bu defterlerin mecmua başlığı altında kaydedilmesi doğru değildir. Bu durumun dikkate alınarak eserlerin yerli yerinde tasnif edilmesi ve fihristlerinin hazırlanarak kataloglanması gereği vardır.

Karşılaşılan bir mesele de cöngün muhtevasıyla ilgili bilgilerin eksikliği ve yanlışlığıdır. Araştırmacılara çalışmak istedikleri konulara daha kolay ulaşabilme kolaylığı sağlamak üzere her cöngün içindekiler, en azından başlıklar hâlinde kayıt bilgilerinde yer almalıdır. Hem kayıt bilgilerinde hem de kurumlarda oluşturulacak kataloglarda yer alacak muhteva ile ilgili bilgiler araştırmacıların zaman ve emek

kaybını en aza indirecektir. Ancak bu hususta da bazı kayıt hatalarıyla karşılaşmaktayız. Bu hataların bazıları genellikle fihrist çıkarmak üzere eserleri okuyan görevliler tarafından yapılmaktadır. Mesela Fuzuli üzerine çalışan araştırmacı, katalog bilgilerinden tespit ettiği bilgiye dayanarak eseri incelediğinde, şiirin Fuzuli’ye değil Fazlı adlı bir şaire ait olduğunu görmektedir. Yine Şâdî adı yanlış okunarak, katalogda/fihristte Şâdî adıyla kayıt altına alınabilmektedir.

Bir başka hata ise katalog/fihristte cönk numarası ve sayfasında kaydedilmiş şairlerin bulunmayışıdır. Örneğin Milli Kütüphane’de fihristte 293 numaralı cöngün 3 numaralı sayfasında Fuzuli’ye ait bir gazel olduğuna dair bir bilgi varken, cönk indirildiğinde söz konusu gazelin olmadığı görülmektedir. Benzer bir durum TDK Cönk A 450 numarada kayıtlı cöngün 118ab, 133ab, 141b numaralı varakları için de söz konusudur. Cönk incelendiğinde Fuzuli adına kayıtlı şiirlerin Âşık Ömer’e ait olduğu görülmektedir (Duran 2011; Erdal 2013). Bu örnekleri artırmak mümkündür. Kataloglama çalışması yapmış kurumların eserleri tekrar kontrolden geçirmek suretiyle bu yanlışlık ve eksiklikleri bertaraf etmesi tavsiye edilebilir.

Konuyla ilgili olmak üzere daha da vahimi, dijital olarak elde edilmiş bir cöngü ait hiçbir bilginin kurumda (Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Kütüphanesi) bulunmayışıdır.

Yukarıda bu vesileyle bahsettiğimiz cöngün aslı söz konusu merkezde yoktur (Duran 2012:77). Karşılaştığımız bazı problemleri çözmek için aslını görmek istediğimizde maalesef sahibine ulaşamadık. Dijital ortama aktarma isteğimiz baki olmakla birlikte

eser hakkındaki bilgilerin (cilt, sayfa, sahibinin adı, soyadı ve cöngü üzerinde bulunduranın ulaşım bilgileri vb.) mutlaka kaydedilmesi gerekmektedir.

Çalışmalarımız sırasında karşılaştığımız bir diğer problem ise dijital ortam yoluyla elde ettiğimiz nüshalar-daki karışıklıktır. Örneğin yukarıda bahsettiğimiz çalışmada üzerinde çalıştığımız cönk sayfalarının numarası yoktur. Cöngü dijital ortama kaydeden kişi, eski yazı bilmediği için eserin başını sonunu anlayamamış, fotoğraflamaya arka sayfadan başlamış, bazı sayfaları da tekrar çektiği için karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Bu tür karışıklıklar araştırmacı tarafından fark edilip düzeltme yoluna gidildiğinde de ciddi performans ve vakit kaybı olmaktadır.

Böyle problemler Milli Kütüphane’de de -daha az olmakla beraber- mevcuttur. Yine bizim CD olarak aldığımız Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu “ 06 Mil Yz Cönk 109” Eşar ve Hatırat-ı Sadi adıyla kayıtlı cönk, benzer problemler ihtiva etmektedir.

Kütüphanelerdeki el yazması eserler, bir müddetten beridir kaybolmayı ve daha fazla yıpranmayı engellemek için araştırmacılara elden verilmemekte, eserler elektronik ortama aktarılarak CD veya fotokopi olarak belli bir bedel karşılığında satılmaktadır. Bu elbette ki yerinde bir uygulamadır. Biz de eseri CD olarak aldık ve yeni yazıya aktardık. 43. sayfadan sonra yazıların ters olduğunu ve bir takım karışıkların bulunduğunu fark edince cöngün kendisini görmek istedik. Zor da olsa bu isteğimizi kabul ettiler. İncelememiz sonucunda cöngün iki baştan tutulmaya başlandığını gördük. 43. sayfa yazıların birleşme noktası idi. Bu durum kayıt sırasında

gözden kaçmış, ilk sayfadan başlayarak sonuna kadar arka arkaya kaydedilmişti. Bu ve buna benzer hataların yapılmaması, yapılanların ise düzeltilmesi gereğini vurgulamak isterim (Duran 2011:5).

Bir başka problem sayfa numaraları ile ilgilidir. Cönklerin sayfa ve varak numaralarının olmadığı malumumuzdur. Genellikle araştırmacılar veya kütüphane çalışanları tarafından her bir yaprağa bir sayı verilerek (1a-1b gibi) numaralandırılır. Özensiz veya dikkatsiz araştırmacı veya çalışanlar sebebiyle, numaralar yanlış verilmekte, dolayısıyla aralardan bazı sayfaların kopmuş veya koparılmış zannı uyanmaktadır. Yukarıda bahsettiğim cönk (06 Mil Yz Cönk 109) numaralandırılırken sehven 73b’den sonra gelen sayfalar 80a ile devam ettirilmiştir. Aradaki sayfalar eksik gibi görünmektedir. Ancak incelememiz sonunda aralardaki sayfaların kopmuş ya da koparılmış olmadığı tespit edilmiş, herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için de yeniden numaralandırma yapılmamıştır. Çünkü aynı eser üzerinde bazen birkaç araştırmacı çalışabilmektedir. Yanlışlığı fark eden diğer araştırmacı da tekrar numara verdiğinde karışıklıklar ortaya çıkmakta, hatta ilmî numaralandırma sistemini bilmeyenler her sayfaya ayrı numara verdikleri için durum içinden çıkılmaz bir hâl almaktadır. Hatta cönk sahibinin vermiş olduğu numaralara riayet etmeyip tekrar numara veren araştırmacılara da rastlamaktayız. Esere gereğinden fazla müdahale edilmemesi için sayfa numaralarının da kütüphanelere veya başka kurumlara kaydının yapılırken ehilleri tarafından verilmesi ve numara sisteminin bir standarta kavuşturulması tavsiye edilir.

Cönklerin kendilerinden doğan meseleler

Esasen cönkler, kütüphanelerde bulunan, alınıp okunduktan sonra kütüphaneye konulan el yazması defter/kitaplardan değildir. Yani başvuru kitabı muamelesi görmezler. Onların işlevi farklıdır. Sahibinin her an faydalanmak istediği bu defterler, daha ziyade yen/kolların içinde (Cunbur, 2002: 1) kuşaklarda veya insanların koynunda saklanırlar. Buna bağlı olarak çoğu zaman insan vücudunun sıvı ve sıcaklığına maruz kalan bu kitaplar/defterler, deformasyona uğrarlar. Deri olan koruyucu ciltler maruz kaldıkları bu etkenlerden dolayı kuruyup hacimlerinden kaybederler ya da tamamen kopup kaybolurlar. Defterin uçları cildin dışında kalır ve yıpranır. Çoğu cönklerin cildinin olmayışı da yıpranmayı çabuklaştırmaktadır. Özellikle ciltleri olmayan cönklerin ön ve arka yüzlerindeki ilk sayfalar koparak kaybolurlar. Birden fazla sahibinin olması da bu yıpranmayı uzun süreli kılar, nihayet bir araştırmacının ilgisini çektiğinde defter/kitaptan faydalanmak neredeyse imkânsız hâle gelir. Sık sık “temellük kaydı yoktur-sahipleri belli değildir” cümlesine rastlayışımız, belki de sahiplerinin kimler olduğu ve ne zaman tutulmaya başlandığı konusundaki bilgilerin, kayıp sayfalarda yok olup gitmesindedir. Dolayısıyla böyle cönkler, araştırmacıları zorlamakta; bu durum, mümkün olabilirse metin tamiri gibi usullerin de kullanılmasını gerektirmektedir.

Bir diğer mesele cönk sahiplerinin sosyal ve kültürel durumuna paralel olarak ortaya çıkan imlâ meselesidir. Türkçe kelimelerin yazımı ile ilgili keyfiyet, aslen yabancı kökenli kelimelerin yazımıyla ilgili yanlışlıklar, yerel dil özelliklerinin yazıya aktarımı ve cönklerin nesilden nesile el değiştir-

diği gerçeğine bağlı olarak, kullanılan yazı çeşitleri ve satır aralarına ve kenarlarına yapılan eklemelerle hurda görünümü veren yazılar cönklerle ilgili problemlerden bazılarıdır.

Seçilen yazı tipine bağlı güçlüklerden bazıları şunlardır: Bitişmeyen harflerin bitiştirilmesi, yazıyı ağırlaştırdığı için noktaların kullanılmaması, dişlerin yuvarlaklaştırılması. Özellikle rık’a yazı tipinin kullanıldığı cönklerde bu duruma daha çok rastlanmaktadır.

Bir başka imlâ problemi ise kelimelerin zaman zaman birbiriyle bitiştirilmek suretiyle yazılmasıdır. Yani, ilk kelimenin son harfi bitişen bir harfse ikinci kelimenin birinci harfiyle bitişebilmektedir. Fonetik olarak birbirine benzeyen -gayın ve kaf harfleri gibi- harflerin birbirinin yerine kullanımı da karşılaşılan bir durumdur. Mesela gonca yazarken kaf harfinin kullanılması gibi (farklı örnekler için; Durbilmez, 2008:232).

Buna benzer olarak Türkçede aynı sesle karşılanan, fakat Arapça ve Farsçada farklı sesler olan, kaf, kef, sin, sat, se, te, tı gibi seslerin imlâlarında birbirinin yerine kullanımı sıkça karşımıza çıkmaktadır. Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ünlü kullanımı ise genellikle keyfidir.

Farsça ki bağlacının bazen kefe bazen kefe-he ile yazılması; Farsça tamlamalarda kurallara riayet edilmeyişi, atıf vav’larının bazen yazılıp bazen yazılmayışı örnek olarak verilebilir (Duran 2011:6-10).

Türkçe kelimelerin ve eklerin imlâsında da çoğu zaman bir birlik yoktur. Özellikle pe harfinin be ile yazılması bir imlâ meselesi olmanın yanında Püskül, ip, pek, pişman gibi kelimelerin okunmasını güçleştirmekte, -Ip zarf fiil ekinin okunması, çevri yazı

imlâsında ikiliklere sebep olmaktadır. Yine çoğu Türkçe kelimelerin mahalî söylenişleri imlâyâ yansımaktadır. Konuyla ilgili örnekler, araştırmacıların malumudur.

Ayrıca cönklerin temel problemlerinden biri sayfa veya varak numarasının olmayışı ki buna yukarıda kayıtle ilgili problemlerden bahsederken değindik.

Cönklerde karşılaştığımız bu ve buna benzer problemler elbette ki bizim müdahale edebileceğimiz bir husus değildir. Burada kısaca değindiğimiz bu meseleler, araştırmacıların bu eserlere ilgisini azaltan hususlardır. Bunlara bir de yukarıda değindiğimiz hususlar eklenince durum daha vahim bir hâl almaktadır.

Sonuç olarak, Türk yazı geleneği içerisinde yer alan cönk/cöng adı verilen kitap/defterlere dana dili/ sığır dili gibi adların verilmesi yalnızca şekli özelliklerinden dolayı değil, cönklerin içerisinde bulunan dil formundaki aparatla ilgili olarak benzetme yoluyla verilmiş olmalıdır.

Bu kıymetli eserlerle ilgili pek çok problemle karşı karşıyayız. Bunları aşabilmek için, cönklerin çeşitli yollarla elde edilerek kütüphanelere, araştırma merkezlerine ve çeşitli kurumlara kazandırılmasının sağlanması; bu kıymetli eserlerin kendilerine has bir biçim ve muhteva özelliği olduğu gerçeğinden hareketle doğru yerde kataloglanması; muhtevasının belirlenmesi; cöngün dijital ortama aktarılmadan önce gözden geçirilerek tam ve doğru bir biçimde kayda alınması; kayıt kalitesinin, eserin orijinalini görme gereğinin azaltılması için yüksek tutulması, zaten çok az okuyucusu olan bu eserlere ulaşma kolaylığı sağlanması gibi hususlara dikkat edilmesi ve eserle ilgili doğru bilgiler tamamlandıktan

sonra katalogların hazırlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Cumbur, Müjgan vd. *Millî Kütüphane Cönkler Kataloğu*, Ankara: Millî Kütüphane Yayınları, 2002.
- Çeltik, Halil; Kurnaz, Cemal. Şâirin Gözüyle Mecmua, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1, Winter 2013, p. 21-49, Ankara-Turkey: 2013.
- Duran, Hamiye. *Şâdi Baba ve Şiirleri*, Ankara: Bizim Büro Basım Yayın Dağıtım Yayınları, 2011.
- Duran, Hamiye. "Alevilik Bektaşilik Muhtevalı Bir Cönk", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.61, 2012.
- Durbilmez, Bayram. "Halk Edebiyatı Metinlerini Okurken Karşılaşılan Sıkıntılar". *Turkish Studies International Periodical For the Languages. Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/6 Fall, Ankara-Turkey: 2008.
- Erdal, Tuğçe. *Sözlü ve Yazılı Kültür Tartışmaları Açısından Fuzûlî Şiirlerinde Varyantlaşma*, Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Yozgat, 2013.
- Gökyay, Orhan Şaik. "Cönkler Üzerine", *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*, İstanbul, 1984.
- Koz, Sabri. "Cönk", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.2 Dergâh Yayınları, İstanbul, 1997.
- Özen, Kutlu. Cönk ve Mecmuaların Edebiyat Araştırmalarındaki Yeri, *Kızılırmak*, Sivas, 1992.
- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1983.
- Serin, Muhiddin. *Hat San'atımız*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1982.
- Şahin, Kayalık Duygu. "'Cönk' Terimi ve Cönkler Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/12 Summer 2015, p. 709-726, Ankara-Turkey
- Şemseddin Sami (1319). *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, Ankara.
- Yazır, Mahmud Bedreddin. *Kalem Güzeli*, C 3, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981.
- Yaylacı, Eyüp. "Hat Sanatı", *Metallurjy and Materials*, 2009.04.04.2016. <http://eyupyaylaci.com/hat-sanati/>
- Yıldırım, Dursun. *El Yazması Bir Kitap Türü: Cönk/Cöng, Kayıp Saraybosna Cöngü Bağlamında*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,2013.